

Recension Marnix Snel and Janaina de Moraes, Doing a systematic literature review in legal scholarship.

I: *Juridisk tidskrift* 2019-20 NR 3, s 768-774

Boken *Doing a systematic literature review in legal scholarship* (Eleven international publishing 2018) är en stegvis och praktisk vägledning för rättsvetare i den vetenskapliga metoden systematisk litteraturöversikt (nedan kallad "litteraturöversikt"). Författarna Marnix Snel and Janaina de Moraes är båda verksamma vid Tilburguniversitetet i Holland, och deras bok vänder sig till forskare och studenter inom rättsvetenskap och rättssociologi. Med avstamp i det ökade intresset inom juridikämnet för metoddiskussioner i allmänhet, och för metoden litteraturöversikt i synnerhet, vill de förmedla både hur tidigare forskningsöversikter diskuterats i tidigare studier och även ge handfasta råd om hur metoden kan tillämpas.

En systematisk litteraturöversikt definieras av författarna som en omfattande kartläggning och tolkning av tidigare forskning inom ett visst ämne: "Allt på samma gång" (s. 24). Det inkluderar:

- en omfattande och komplett lista över tidigare verk inom ett visst fält
- en process för att förvärva kunskap om diskussionerna inom fältet
- en analytisk och beskrivande kartläggning
- en identifiering av förekommande läromedel
- en process för att identifiera en avgränsad frågeställning
- en skriftlig diskussion om litteraturen.

Det har hittills saknats disciplinspecifika hållningar för litteraturöversikt som metod. Därför är *Doing a systematic literature review in legal scholarship* ett välkommet bidrag i såväl studentsammanhang som doktorandmiljöer; sannolikt finner även många seniora forskningsledare läsningen meningsfull.

Utan tvekan finns ett behov i dag av både publikationer och förkovrande samtal om litteraturöversikter eftersom rättsvetare, i likhet med andra forskare, allt oftare betonar vikten av att systematiskt behandla tidigare forskning i inledningsfasen av ett forskningsprojekt. Många har en vana av att tämligen rapsodiskt sammanställa det aktuella läget (*state of the art*) vid medelsansökningar, men detta är otillräckligt i ljuset av samtida krav på mångdisciplinära projekt samt den publiceringsjakt som präglar akademien, vilken i sin tur för med sig en kraftigt ökande mängd publikationer att hantera.

Snel och Moraes lyfter inledningsvis fram ett antal skäl för att utveckla och förfina olika metodpraktiker i samband med litteraturöversikter. Ett skäl har anknytning till

internationaliseringen av rättsvetenskapen. I dag är det kanske mer komplicerat än någonsin att diskutera begreppet gällande rätt, och för den som vill förstå vad som räknas som samhällets rätt finns fler rättsliga skalnivåer än någonsin tidigare att ta fasta på. Dessa växelverkar dessutom i allt högre grad. Därtill får internationella utblickar en allt större relevans i vår hyperdiversifierade tillvaro, där människor från olika delar av världen och med olika legal status, lever tillsammans (Vertovec 2007), samtidigt som nationella regelsystem hanterar och inkorporerar internationell rätt (jfr Sassen 2007). För att inte gå vilse i de olika rättsliga reglerna, eller i kunskapsproduktionen, anar jag som läsare, att vi behöver göra litteraturöversikter.

Doing a systematic literature review ... fyller en kunskapslucka genom att erbjuda en stegvis guide för systematiska litteraturöversikter i juridiska sammanhang. En smart ingång, som dock inte riktigt lyckas, är att författarna utlovar en egen systematisk litteraturöversikt av tidigare publikationer gällande den aktuella metoden. Här upptäcker läsaren emellertid tidigt att Snel och Moraes inte lever upp till ett par av de grundläggande kriterierna för en sådan översikt – transparens och systematik. Att diskutera metoden *samtidigt* som man presenterar densamma, inklusive dess systematik, är inte riktigt görbart. Men referenser till tidigare forskning om litteraturöversikter är förstås relevanta, och Snel och Moraes lyckas med det huvudsakliga projektet att ge handfast vägledning för rättsvetare som står inför att genomföra en granskning av tidigare forskning inom ett visst ämnesområde. Deras referenslista är därtill en guldgruva för den som vill lära mer.

1. Inledningsvis

Boken har ett utomordentligt pedagogiskt upplägg som inleds med en diskussion gällande vad en litteraturgranskning är och varför den är viktig. Ett antagande framträder om att en solid forskningsidé, tillsammans med en produktiv och vederhäftig bearbetning av den, förutsätter en litteraturöversikt (s. 8). Ett andra antagande, som Snel och Moraes poängterar att de delar med andra rättsvetenskapliga forskare, är att en omfattande inledande undersökning av kunskapsläget i tidigare forskning är en förutsättning för att kunna bidra med *ny* kunskap. Detta antagande återfinns i den växande juridiska metodlitteraturen.

Litteraturöversikter ger kunskap om centrala debatter och ligger till grund för att identifiera kunskapsluckor och följaktligen även åstundande perspektiv. Genom en litteraturöversikt utvecklar forskaren ”på riktigt” en förståelse av sitt ämne och dess vidare fält, menar Snel och Moraes.

Vidare ger metoden ett stöd i det svåra och viktiga avgränsningsarbetet inför en forskningsuppgift och kan stödja argument för att en viss studie är värd att avsätta tid för (s. 13). Med de allt snävare tidsramar som forskare har att arbeta under blir litteraturöversikten även ett värdefullt stöd vid planeringen av ett projekt (forskningsdesignen). Genom att exempelvis se hur mycket tid andra forskare inom fältet lagt på sina studier blir välavvägda preciseringar möjliga. Snel och Moraes hävdar till och med att en trovärdig forskningsdesign endast kan göras under förutsättning att forskaren har en grundlig kunskap om fältet genom granskning av tidigare forskning (s. 15). Litteraturöversikten är följaktligen också, enligt deras synsätt, vägen att placera en studie i de vidare vetenskapliga diskussionerna.

2. Förberedelsearbetet

Boken presenterar stegvis i fyra kapitel olika tekniker för en litteraturöversikt. *Förberedelsearbetet* (kap. 3) omfattar val av relevanta källor. Här uppmärksammas läsaren på ett vanligt problem i studentuppsatser inom ämnet juridik, nämligen att uppsatserna fokuserar på primärkällor (t.ex.

rättskällor) hellre än sekundärkällor (t.ex. vetenskapliga analyser av gällande rätt). Det sistnämnda ska vara fokus i en litteraturöversikt, men det är lätt hänt att komma på sidovägar och börja kartlägga primärkällor i stället. Detta är i och för sig inte så konstigt, mot bakgrund av primärkällornas givna plats i den praktiska juridiska forskningen. Emellertid är det något helt annat att identifiera kunskapsluckor i forskning *om* rätten.

Även i en svensk kontext är juridikstudiernas fokus av vikt här, där juristutbildningen i allt väsentligt är en utbildning i praktisk juridisk metod som handlar om att utbilda en praktiskt verksam profession, snarare än framtida forskare. Litteraturöversikt som metod är däremot en rättsvetenskaplig forskningspraktik, vilket är något helt annat än att tillämpa rätten på den sociala verkligheten.

I förberedelsearbetet ingår också att förhålla sig till olika former av litteratur. Här är fokus på vetenskaplig litteratur, men Snel och Moraes tar även upp lagkommentarer, blogginlägg och debattartiklar. Enligt författarna ska inte allt för mycket tid läggas på den sortens källor, men de menar samtidigt att man bör förhålla sig till dem eftersom de kan peka på centrala aktuella debatter inom det valda ämnesområdet.

Ett läsvärt avsnitt i boken gällande former av juridisk litteratur rör vilken sorts forskning man tänkbar kan stöta på. Det är viktigt att redan i förberedelsearbetet reflektera över och klassificera tänkbara perspektiv, inriktningar och fokus som litteraturen potentiellt kan ha. Här gör Snel och Moraes en distinktion mellan *doktrin* – dvs. studier av gällande rätt så som varande ett enhetligt koherent system, *jämförande studier* – vilka har en intern eller extern inriktning (extern = jämförelser mellan länders rättssystem, intern = jämförelser mellan olika nationella rättsområden), *historiskt orienterad forskning*, *rättsteori* och det växande fältet *empiriska rättsstudier* (s. 32 ff.).

Avslutningsvis uppmärksammas interdisciplinära forskningsstudier genom begreppspar ”rätt och ...” inom vilken ”rättslig reglering och ekonomi” och ”rättslig reglering och humaniora” är vanliga begreppspar. I dessa tvärvetenskapliga fält är det särskilt utmanande att bedöma hur bred en sökning ska vara (jfr s. 41). Träffarna blir ofta allt för många för att rimligen kunna hanteras.

En viktig utmaning vid litteraturöversikter är att avgränsa ämnet. Här ingår att reflektera över vilken ingång den egna forskningsuppgiften ska ha. En väg är att fråga sig vad den ska vara bra *för*, dvs. ett mer konkret syfte. Detta är svårt, och ett lackmustest kan vara på sin plats, menar Snel och Moraes. Deras förslag är att man går in på någon av de mer omfattande rättsdatabaserna och skriver in forskningsfrågan i sökfältet; blir det 500 eller fler träffar är forskningsfrågan sannolikt för bred och ytterligare avgränsning behövs.

Sammanfattningsvis rekommenderas man även att i förberedelsearbetet arbeta med flera olika tekniker för att strama åt forskningsfrågan. Endast med en väl avgränsad fråga blir materialet genomträngligt i nästa steg (s. 37).

När avgränsningen är klar ska en s.k. granskningsfråga (*review question*) formuleras. Den fungerar som vägledning och kan exempelvis lyda: ”Vilka är de kontroversiella och okontroversiella frågorna enligt tidigare forskning när det gäller formkrav för ett överklagande inom rättsområdet X?” (s. 39).

3. Det systematiska tillvägagångssättet

Ett längre avsnitt i boken syftar till att stödja forskaren i det *systematiska tillvägagångssättet* (kap. 4). Här kan framhållas min egen erfarenhet att ett tidigt samarbete bör sökas med en bibliotekarie,

så att väsentliga tekniker och indexeringar inte förbises. (Detta tillvägagångssätt diskutera dock inte i boken.) Till att börja med ska relevanta sökord identifieras. Här kan brainstorming vid upprepade tillfällen leda till ett successivt urval av lämpliga nyckelord. Fallgröparna är dock många i detta led, där inte minst de egna eller kollegornas förutfattade meningar gällande terminologi kan begränsa perspektiven.

Enligt Snel och Moraes är ett vanligt misstag att material som skulle kunna vara relevant hamnar utanför. Ett skäl för detta, vilket också är specifikt för rättsvetenskapen, att nyare lagändringar kan innebära att relevanta sökord inte syns i sökningar efter befintliga publikationer. Ett annat skäl kan vara språkliga begränsningar – exempelvis har studier på annat språk har annan terminologi. Detta kan få avgörande betydelse i studier av rättsliga regleringar, och därmed även för sökorden.

Vidare ska forskaren i denna fas utarbeta exkluderings- och inkluderingskriterier. Exempelvis kan studier som inte har granskats enligt anonym referentgranskning (*peer review*) uteslutas, liksom studier publicerade före ett visst datum. Snel och Moraes rekommenderar en rad sidostrategier i denna fas för att forskaren inte ska missa något viktigt. Några av dessa är att söka på Google Scholar, följa en viss författare som visat sig skriva brett i olika publikationskanaler inom det aktuella ämnesfältet eller samtala med kollegor. Alla sökstrategier måste dock dokumenteras för att uppfylla kravet på transparens.

4. Den kritiska analysen

I nästa steg, när en lista över publikationer är färdigställd, påbörjas *det kritiska analysarbetet* (kap. 5). I detta steg är målet att bedöma insamlade källor. Detta kan enkelt förstås som att identifiera särskilt relevanta källor, kritiskt förhålla sig till källorna samt syntetisera, diskutera och förbereda presentationen av översikten. I en fortlöpande process avgränsas nu ämnet ytterligare och forskaren bestämmer vilket innehåll som är relevant. Snel och Moraes rekommenderar en tabell med kolumnerna *bakgrund*, *signifikans*, *projektets sammanhang* och *centrala begrepp*, eventuellt också *metoder* och *resultat*.

5. Syntetisering och presentation

Det sista kapitlet (kap. 6) går på djupet för att ge en inblick i det viktiga analysarbetet. Nu närmar vi oss slutet av processen, inklusive *syntetisering och presentation*. Här handlar det om att identifiera forskningsgapet, i *ett visst* avseende (inte flera, varför avgränsning är viktigt). Presentationen av litteraturöversikten ska innehålla resultat av tidigare forskning med en substantiell kunskap som överträffar en de sammanlagda åtskilda delarna. Tekniken här kallas för kodning (ung. nyckelordsmärkning).

Nu sker själva syntetiseringen, vilken lämpligen sker genom fokus på kärnan i informationen

enkelhet i nyckelorden/kodbeteckningarna och självständighet. Det handlar om att inte i alltför hög grad ska falla tillbaka på andras begreppsanvändning. Dessutom bör forskaren se koderna som preliminära (råd baserade på Charmaz 2006, s. 47–58).

I nästa steg av kodarbetet skapas mer fokuserade och selektiva koder, under vilka respektive publikation inplaceras; nyckelord/koder som är liknar varandra sammanförs i kategorier. Det tidigare dokumentet med ursprungliga koder ska dock finnas kvar för att möjliggöra validering och omflyttningar i efterhand.

I det allra sista steget går forskaren tillbaka för att säkerställa att kategoriseringen omfattar samtliga kodord. Nu uppstår inte sällan motsättningar, och Snel och Moraes menar att det är viktigt att stanna upp och fråga sig varför, eftersom intressanta forskningsluckor kan identifieras vid reflektionen över spänningar, olikheter och motsättningar i den tidigare forskningen. Liksom under de tidigare faserna av översiktsarbetet bör man föra dagbok och även motivera sina val.

Snart kommer forskaren också upptäcka om det finns en koherens, vilken kan skrivas fram tematiskt eller progressivt. Ett alternativ är förstås slutsatsen att det inte går att identifiera någon koherens, om tidigare studier inte pekar i samma riktning över huvud taget. Risken för detta är större om den systematiska litteraturöversikten har en tvärvetenskaplig inriktning.

Det finns en rad olika sätt att närma sig kunskapsluckor och återigen måste ett urval ske:

- Kunskapen i sakfrågan kan vara bristfällig (*incompleteness*).
- Ett viktigt perspektiv kan saknas i tidigare studier inom fältet (*inadequacy*).
- Tidigare studier kan ha haft så pass omfattande begränsningar att de inte går att dra relevanta slutsatser (*incommensurability*).
- Motstridigheterna är omfattande dvs. tidigare forskare har kommit till paradoxala slutsatser i sitt arbete (*non-consensus*).

En rättsvetare bör helst inte välja en kronologisk presentation, vilket däremot är vanligt i hälso- och sjukvårdssammanhang. En sådan presentation skulle innebära en stor risk för upprepningar. Därför rekommenderar författarna en tematisk presentation, dvs. att olika teman diskuteras var för sig genom de kodord och kategoriseringar som finns till hands, fast med fokus på det substantiella innehållet. Då ser forskaren hur de olika stegen i översikten hör samman, varför det är viktigt att varje steg både genomförs noggrant och dokumenteras.

Ytterligare framställningsmöjligheter som nämns i boken är pyramiden eller aktuella utvecklingsriktningar som styrande för framställningen. Denna framställan påminner om tematisk analys men är något mer selektiv och har nyare tendenser i blickfånget. Slutligen nämns även metodologisk framställning, där olika metodologiska ansatser fungerar som en inramning för arbetet.

När forskningsfrågan avslutningsvis ska formuleras är forskaren i översiktsarbetets avslutande fas. Som Snel och Moraes påpekar ligger denna fas egentligen lite utanför översikten och därmed också utanför den aktuella boken. Men ytterligare ett handfast råd vill de ge läsaren, och det är att ett urval är på sin plats även här. Det måste dessutom motiveras: Inte *alla* forskningsluckor går att fylla med *en* studie. Ett välgrundat val som skrivs fram med motivering måste göras, eller med författarnas ord: "Make this link clear." (s. 83).

Om varje steg följs är det nu möjligt att identifiera ett tillförlitligt aktuellt läge (*state of the art*). Men, påminner författarna, att *identifiera* detta är inte detsamma som att *beskriva* det. En beskrivning fordrar transparens gällande *varför* de forskare vars studier har analyserats kom till en viss slutsats. Det fordrar dessutom självständighet i ton och slutsatser samt argumentation.

6. Kommentar

En brist i *Doing a systematic literature review ...* är avsaknaden av diskussion kring kritiska frågor – bortsett från överflödiga repetitioner om vad som avhandlats och vad som nu kommer, förvisso med avsikt att hålla läsaren vid handen men det tenderar att bli för många upprepningar. Några frågor som författarna borde ha ställt (och försökt besvara) är:

- Vilka är begränsningarna i rättsvetenskapliga sammanhang jämfört med medicinska sammanhang, där man sedan lång tid har metodutvecklat praktiker kring översikter?
- Ger översiktsarbetet tillräckligt mycket i mervärde för den rättsvetenskapliga forskaren – är det värt mödan?
- Hur kan forskaren med omdöme avgöra relevansen av att fortsätta kunskapsproducera inom ett visst fält – alltså vilken nytta gör den planerade kunskapsproduktionen i världen (se Law and Urry 2004)?
- Vad innebär reflexivitet i sammanhanget?
- Finns det etiska dilemman kring arbetet med litteraturoversikter?

Dessa frågor bör ställas i varje metoddiskussion men de saknas i *Doing a systematic literature review in legal scholarship*. Icke desto mindre har bokens pedagogiska upplägg och läsvänlighet ett stort värde för den som inte tidigare har gjort en litteraturoversikt, oavsett var någonstans i den akademiska banan man befinner sig.

Referenser

- Sassen, Saskia. *Territorium, makt, rättigheter: sammansättningar från medeltiden till den globala tidsåldern*. Atlas (2007).
- Vertovec, Steven. "Super-diversity and its implications." *Ethnic and racial studies* 30.6 (2007): 1024–1054.
- Law, John, and John Urry. "Enacting the social." *Economy and society* 33.3 (2004): 390–410.

Anna Lundberg